

- ¹ Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : моногр. / М. М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – С. 166.
- ² Ющик А. И. Диалектика права / А. И. Ющик. – К. : Ред. журн. «Право України»; Ін Юре, 2013. – Кн. 1 : Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). – Ч. I. – С. 257.
- ³ Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2008. – С. 168.
- ⁴ Диденко Н. Г. Право и свобода / Н. Г. Диденко, В. Н. Селиванов // Правоведение. – 2001. – № 3. – С. 9.
- ⁵ Аристотель. Политика / Аристотель. – М. : Советская энциклопедия, 1965. – С. 5.
- ⁶ Гоббс Т. Соч. : в 2 т. / Т. Гоббс. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – С. 311.
- ⁷ Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре или принципы политического права / Ж. Ж. Руссо. – М., 1938. – С. 16–17.
- ⁸ Циппеліус Р. Філософія права : підруч. / Р. Циппеліус ; пер. з нім. – К. : Тандем, 2000. – С. 184.
- ⁹ Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для вузов / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма, Инфра-М, 1999. – С. 279.
- ¹⁰ Красин Ю. Гражданское общество: путь к стабильности / Ю. Красин, А. Галкин // Диалог. – 1992. – № 3. – С. 73–76.
- ¹¹ Орлова О. В. Гражданское общество и личность: политико-правовые аспекты / О. В. Орлова. – М. : Пресс, 2005. – С. 63.
- ¹² Малахов В. А. Философия права. Академический проект / В. А. Малахов. – М., 2002. – С. 169.
- ¹³ Гаджиев К. С. Политическая наука / К. С. Гаджиев. – М. : Международные отношения, 1994. – С. 62.
- ¹⁴ Козловский В. В. Модернизация: от равенства к свободе / В. В. Козловский, А. И. Уткин, В. Г. Федотова ; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т., 1995. – С. 265.
- ¹⁵ Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти : моногр. / В. В. Цветков, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко. – К. : Видавничий Дім «ІНЮРЕ», 2003. – С. 7.

Резюме

Осядла М. В. Правова свобода як фундаментальна засада побудови громадянського суспільства.

У статті розглядається правова свобода як ідеологічна, так і практико-юридична засада для побудови громадянського суспільства, оскільки саме в правовій свободі концентруються загальнолюдські цінності, що сформовані в процесі розвитку суспільства.

Підкреслюється, що правова свобода виступає критерієм людського прогресу, розвитку суспільних відносин та місця особи в сучасному суспільстві.

Ключові слова: свобода, право, правова форма, правова свобода, гарантії, громадянське суспільство.

Резюме

Осядла М. В. Правовая свобода как фундаментальная основа построения гражданского общества.

В статье рассматривается правовая свобода как идеологическая, так и практико-юридическая основа построения гражданского общества, поскольку именно в правовой свободе концентрируются общечеловеческие ценности, сформированные в процессе развития общества.

Подчеркивается, что правовая свобода выступает критерием человеческого прогресса, развития общественных отношений и места человека в современном обществе.

Ключевые слова: свобода, право, правовая форма, правовая свобода, гарантии, гражданское общество.

Summary

Osyadla M. Legal freedom as a fundamental basis of construction civil society.

The article deals with the legal freedom both ideological and practical-legal basis for building a civil society, because it is concentrated in the legal freedom of human values, formed in the process of development of the society.

It is emphasized that the legal freedom to a criterion of human progress, the development of social relations and man's place in modern society.

Key words: freedom, law, legal form, legal freedom, guarantee civil society.

УДК 340.1

Г. В. СВИРИДЕНКО

Ганна Вікторівна Свириденко, здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩА ПОВЕДІНКА: ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ

Людина – істота соціальна, суспільна. Для задоволення своїх потреб і інтересів вона щодня вступає в різні відносини з іншими людьми. Причому її участь у цих відносинах може мати різний ступінь соціальної значущості. Своєю поведінкою індивід може принести контрагентам як значну користь, так і істотну шкоду. У цьому зв'язку держава, як офіційний представник і гарант безпеки всіх членів суспільства, встановлює своєрідні межі соціально значущого поведінки своїх громадян, колективних об'єднань, посадових осіб¹.

Оцінюючи вчинки людини крізь призму права, держава декретує три основних варіанти її поведінки – юридично байдужа, правомірна і неправомірна.

Більшість діянь у правовій сфері становлять правомірні вчинки. Вони визначають основу нормального функціонування суспільства. Про правомірну поведінку суб'єкта можна розмірковувати настільки, наскільки його дії збігаються з моделлю, яка зафіксована в правовій нормі, що слугує підставою і разом з тим критерієм правомірної поведінки.

Правомірна поведінка знаходить вираз як у позитивній дії, так і в позитивній бездіяльності, коли людина утримується від здійснення дій, небезпечних для тієї чи іншої соціальної спільноти чи конкретної особистості.

Соціальною основою правомірної поведінки є єдність, спільність найбільш значущих інтересів громадян.

У юридичній літературі правомірна поведінка найчастіше характеризується тільки як «суспільно корисна», «що одержала позитивну оцінку з боку суспільства і держави». Це не зовсім правильно. Залежно від ступеня соціальної значущості вона може бути як необхідною і бажаною, так і соціально допустимою. Необхідна поведінка відрізняється підвищеною соціальною значущістю. Потреба в її здійсненні стосується основи існування, життєздатності всього співтовариства. На необхідність для суспільства тих чи інших варіантів поведінки держава, як правило, вказує нормативними настановами, серед яких – обов'язки і заборони.

Бажані варіанти поведінки не мають такої високої соціальної значущості, тому що безпосередньо не торкаються основ життєздатності суспільства. Однак вони дуже істотно впливають на ефективність його функціонування, на мікроклімат, що складається, на рівень культури його членів тощо. Так, держава заінтересована в науковій, художній та іншій творчості громадян, у підвищенні їхньої професійної кваліфікації. У цьому зв'язку вона стимулює ці варіанти бажаної, правомірної поведінки за допомогою заохочувальних, рекомендаційних норм.

У суспільстві діють і такі варіанти поведінки індивідів, що не торкаються істотних інтересів всіх і кожного, не приносять відчутної користі чи шкоди для всього суспільства. Однак з їхньою допомогою задовольняються не суперечливі суспільному інтересу приватні інтереси певних соціальних груп. І держава за допомогою права забезпечує можливість задоволення цих специфічних інтересів. Для ілюстрації даного виду правомірної поведінки можна послатися на відправлення релігійних культів.

Юридична наука, як відомо, розрізняє також звичайну, активну і пасивну правомірну поведінку. Звичайна виражається в повсякденному службовому, побутовому й іншому житті людини, що відповідає правовим нормам. Активна поведінка – це цілеспрямована, ініціативна діяльність громадянина, пов'язана з додатковими витратами часу, енергії, матеріальних засобів. Пасивна поведінка виражається у відмові від використання приналежних індивіду прав і волевиявлення в цілому. Ці види правомірної поведінки по-різному використовуються політичною владою.

Держави з авторитарним політико-правовим режимом, регулюючи суспільні відносини, переважно за допомогою категоричних зобов'язуючих норм, що забороняють, заінтересовані в автоматичному сприйнятті правових вимог і пасивній правомірній поведінці.

Держави з демократичним політико-правовим режимом заінтересовані в активній життєвій позиції своїх громадян. У цьому зв'язку регулювання соціально значущих відносин здійснюється за допомогою різного роду дозволів, рекомендацій і заохочень, що стимулюють прояв розумної ініціативи, заповзятливості їхніх громадян при активній правомірній поведінці.

Правомірна поведінка стає нормою для абсолютної більшості громадян при стабільних політичних обставинах. В епоху соціальних зрушень грані між правомірною і неправомірною поведінкою виявляються розмитими. Розповсюдженим стає маргінальна, проміжна поведінка, що виражається в апатії, агресивності, невдоволенні.

У суспільних науках є чимало визначень цього поняття. У теорії права виокремлюють декілька: поведінка охоплює певні особливості діяльності й спілкування; поведінка характеризує лише такі діяльність і спілкування, які ззовні відбивають внутрішній стан людини; поведінка має бути соціально значущою; явище мусить бути виявлене ззовні та фіксоване відповідними суб'єктами правовідносин; поведінка обов'язково повинна контролюватися волею людини.

Серед ознак правової поведінки: соціальне значення поведінки, підконтрольність поведінки свідомості й волі людини; регламентованість поведінки правом; підконтрольність поведінки державі; властивість поведінки потягнути за собою юридичні наслідки.

До механізму правової поведінки слід, на наш погляд, віднести сукупність засобів, за допомогою яких здійснюється регулювання поведінки правом. Серед елементів механізму правової поведінки теоретики права виділяють і правові норми, що регулюють поведінку людини, юридичні факти, з якими закон пов'язує настання юридичних наслідків чи виникнення, зміну або припинення правовідносин; акти здійснення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків². Універсальними засобами механізму правової поведінки є законність, правосвідомість і правова культура.

Деякі дослідники розглядають правову поведінку в якості родової характеристики щодо поняття діяльності³. Інші вбачають у правовій поведінці таку поведінку, цілі, засоби та результати якої не суперечать основним інтересам суспільства, вираженим у правовій нормі. Солідарність особи із правом означає, що правова поведінка сама по собі стає особистісно прийнятною цінністю, інтересом особи. Реалізація правових норм у реальній поведінці людини – складний соціально-психологічний та індивідуально-психологічний процес, в тому числі обумовлений процесами сприйняття права.

Правомірна поведінка – це певна правова цінність, їй властиві: суспільна корисність і масовість проявів, добровільність і усвідомленість, переконаність та відповідальність особи за свої вчинки, її активність у

виконанні обумовлених правом дій. Правомірна поведінка розглядається як найбільш масове суспільне явище. Законослухняна поведінка властива переважній кількості людей. Правомірна поведінка є об'єднувальним началом між правовою нормою і тим соціальним ефектом, на досягнення якого розрахована дана норма. Вона – результат втілення в життя вимог режиму законності, а сукупність всіх правомірних дій – це по суті втілення правового порядку в суспільстві.

Зовнішні вчинки людей – це лише перша необхідна умова правового регулювання. Аналізуючи їх, можна зрозуміти мотиви поведінки. Право, з одного боку, здатне впливати на думки і почуття людей, а з другого – мотиви поведінки є здебільшого вдалою, соціально корисною або, навпаки, спотвореною складовою щодо сприйняття правових норм⁴.

Таким чином, предмет права і правової науки не може бути обмежений лише поведінкою людей, а вимагає вивчення всієї діяльності людини (внутрішньої і зовнішньої), і особливо, тому – завдячуючи яким саме факторам людина обирає правомірну, соціально корисну поведінку, яку роль в цьому процесі відіграє сприйняття права, і від яких факторів у свою чергу воно залежить. Тому деякі правознавці використовують при вивченні юридично значущої поведінки поняття правової діяльності як соціальної активності, спрямованої на досягнення опосередкованого правом результату. Це допомагає більш чітко провести грань між двома сторонами діяльності й назвати ті зовнішні риси, які слугують необхідною умовою юридичної оцінки дій суб'єктів⁵.

Правова поведінка певною мірою обумовлена характером правової системи. У той же час мотиви багатьох актів правової поведінки – конкретних вчинків, що викликають юридичні наслідки, – далеко виходять за її рамки і визначаються економічними, соціальними та іншими факторами об'єктивного і суб'єктивного характеру. Правова поведінка – це соціальне значуща поведінка індивідуума чи колективних суб'єктів, підконтрольна їх свідомості та волі, передбачена нормами права і така, що спричиняє юридичні наслідки.

Правова поведінка громадян, їх колективів і соціальних груп по суті означає саморегуляцію, підкорення їх владним вимогам норм права, індивідуальним правовим рішенням державних органів і посадових осіб. Правова поведінка може виражатися як в діях, так і в бездіяльності. Правова діяльність здійснюється тільки за допомогою певних дій і операцій. Ця діяльність є важливим інструментом реалізації функцій правової системи, тому вона має складну структуру, високий рівень організації її основних компонентів, певну процесуальну форму. Як уже зазначалося, юридична професійна діяльність здійснюється за допомогою спеціальних професійних прийомів, способів, методів, які становлять юридичну техніку і тактику й накладають суттєвий відбиток на якісну характеристику всієї діяльності.

Правова активність слугує мірою і виразом високого ступеня правосвідомості, правової культури і професійної майстерності суб'єктів, одним з критеріїв правової діяльності в умовах сьогодення.

Вчені визначають соціально-правову активність особи як найбільш високий рівень правомірної поведінки, що знаходить прояв в суспільно корисній, схвалюваній державою і суспільством діяльності в правовій сфері. Це передусім ініціативна поведінка, яка може стати і нерідко стає суттєвим фактором в самій правовій системі. Соціально-правова активність визначається високим рівнем правосвідомості, глибокою правовою переконаністю, сформованою самостійністю, свідомою готовністю використовувати надані правом можливості, творчо керуватися ними в своїй повсякденній поведінці.

Сутнісною ознакою правової поведінки є цілеспрямованість, що визначається правосвідомістю, і не в останню чергу залежить від готовності та здатності сприймати право. Як зазначають вчені, правосвідомість надає загальну, правову оцінку соціальних фактів, крізь судження про їх відповідність ідеї правового і законного, крізь відчуття права і законності, й відповідну спрямованість людей⁶. Активні елементи в правосвідомості – вираз соціальної активності людей, їх колективів, груп суспільства в цілому. У ступені цієї активності віддзеркалюється природне право – необхідність і виправданість діяльності соціальних груп, інших спільностей, окремих осіб. Гуманістичні правові принципи стають власною основою буття діючої правової системи, опорою незалежної високозначущої правосудної діяльності, здатної забезпечити динамізм і дієвість права громадянського суспільства⁷.

Стосовно правової діяльності права свідомість є первинною, визначальним фактором. У цій діяльності люди керуються певними ідеями, концепціями, поглядами, почуттями. Активна роль правосвідомості в здійсненні юридичної діяльності полягає в тому, що розвиток пов'язаних між собою конкретних форм правосвідомості забезпечує перехід від розумової пізнавальної діяльності до практичної, в тому числі такої, що враховує індивідуальні та суспільні інтереси.

Нинішній етап демократичної трансформації суспільних, серед них юридичних відносин, в Україні передбачає насамперед врахування загальнолюдських соціальних цінностей, зокрема верховенства права, демократизму, право- і законотворення тощо, й вимагає їхнього наповнення новим змістом. Має враховуватися передусім і розмежування приватних та публічних потреб і інтересів сучасного, певним чином соціалізованого та колективізованого суспільства і їхню взаємодію.

Резюмуючи вищевикладене, слід зазначити, що зміст правосвідомості як наслідок сприйняття або навпаки, не сприйняття права є виразом синтеза і взаємозв'язку різних об'єктивних та суб'єктивних факторів, на яких пропонуємо зосередити увагу в наступному викладі.

Загальнолюдська цінність права полягає в тому, що воно спрямоване на встановлення справедливості в суспільстві, як суспільний інститут, воно покликано протистояти сваволі, хаосу з позиції справедливості і моральності, тому сучасне право виступає в суспільстві як стабілізуючий примирювальний фактор. Його

головне призначення – забезпечити згоду, громадянський мир в суспільстві з позиції прав людини. Якщо в суспільстві (у даному випадку йдеться про сучасне суспільство України) починають панувати ідеї, які не відповідають загальнолюдським цінностям, моралі, правам людини, то роль і значення права неминуче знецінюється. Історія людства має достатньо доказів того, що будь-яке суспільство може процвітати і оптимально розвиватися, лише спираючись на ідеї правової, справедливої організації життя, де визнано верховенство права. Людство усвідомило необхідність побудови правової держави, оскільки всі інші відомі історії типи держави і права (класові, расові, етнократичні, релігійні і ін.) не могли і не можуть забезпечити громадянський мир і злагоду.

Логіка розвитку і зміст всієї правової дійсності беззаперечно свідчать про те, що правові реформи, демократичні зміни в суспільстві в цілому є так чи інакше результатом сприйняття суб'єктами правовідносин певних правових норм, приписів права, правових настанов. Власне, одним із важливіших проявів цього об'єктивного процесу і є постійний розвиток та зміна правових уявлень, відповідних ним загальнообов'язкових правил поведінки в історично конкретних правових системах. І, мабуть, тільки в такому контексті всі правові юридичні явища можуть бути усвідомлені як прояв соціальної необхідності й соціальної закономірності, як об'єктивно обумовлений атрибут суспільного розвитку⁸.

¹ Гаврилюк Р. Правова природа суспільства: атропосоціокультурний підхід / Р. Гаврилюк // Право України. – 2015. – С. 110–120.

² Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : моногр. / кол. авторів ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К. : Юридична думка, 2007. – С. 237–659.

³ Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. – К.: Знання, 2005. – С. 106–120.

⁴ Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : моногр. // кол. авторів ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2009. – С. 5–24.

⁵ Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти / С. Д. Гусарев. – К. : Знання, 2005. – С. 73–100.

⁶ Принцип рівності у праві: теорія і практика : моногр. / передмова акад. НАН України Ю. С. Шемшученка ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2014. – С. 206–223.

⁷ Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держав перед громадянським суспільством та особою в Україні. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – С. 87–104.

⁸ Дія права: інтегративний аспект : моногр. / кол. авторів, відп. ред. Н. М. Оніщенко – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010. – С. 195–217.

Резюме

Свириденко Г. В. Соціально значуща поведінка: підходи до вивчення.

Серед багатьох аспектів життєдіяльності людини її поведінка взагалі та правомірна, зокрема, посідають чільне місце в науковому юридичному доробку. Проблематика поведінкового аналізу привертала і привертає увагу філософів, соціологів, юристів, антропологів та представників інших сфер гуманітарних знань. Пошук способів та методів правового впливу на поведінку особистості, особливо в контексті її відповідності інтересам суспільства, стає лейтмотивом багатьох праць, проаналізованих у цій публікації. Особливий вектор вкладу присвячено соціально-активній поведінці особи.

Ключові слова: поведінка, правомірна поведінка, правова поведінка, соціально активна поведінка, громадянське суспільство.

Резюме

Свириденко А. В. Социально значимое поведение: подходы к изучению.

Среди многих аспектов жизнедеятельности человека его поведение вообще и правомерное, в частности, занимают важное место в научном юридическом доработке. Проблематика поведенческого анализа привлекала и привлекает внимание философов, социологов, юристов, антропологов и представителей других сфер гуманитарных знаний. Изобретение способов и методов правового воздействия на поведение личности, особенно в контексте ее соответствия интересам общества, становится лейтмотивом многих работ, проанализированных в представленной публикации. Особый вектор вклада посвящен социально-активному поведению человека.

Ключевые слова: поведение, правомерное поведение, правовое поведение, социально активное поведение, гражданское общество.

Summary

Sviridenko H. Socially significant behavior: approaches to study.

Among the many aspects of human life, its behavior is justified in general and, in particular, occupy a prominent place in the scientific legal reserve. Problems of behavioral analysis attracted and attracts the attention of philosophers, sociologists, lawyers, anthropologists and representatives of other spheres of human knowledge. Invention methods and methods of legal impact on individual behavior, especially in the context of its compliance with the interests of society becomes the leitmotif of many papers that analyzed in the presented publication. Special vector deposit – dedicated social behavior of the active person.

Key words: behavior, good behavior, legal behavior, socially-active behavior, civil society.